

**ДІАЛЕКТИЧНИЙ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПРОФЕСІЙНОГО
САМОВИХОВАННЯ І САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ВНУТРІШНЬОГО
ПОТЕНЦІАЛУ СТУДЕНТІВ**

© Лебедєва К. О., 2016
<http://orcid.org/0000-0001-7560-3226>
<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.47819>

У статті на підставі аналізу наукової літератури розкрито діалектичний взаємозв'язок професійного самовиховання студентів та самореалізації їхнього внутрішнього потенціалу як умови ефективності формування в майбутніх фахівців професійної компетентності. Самовиховання, розвиваючи позитивні риси характеру, відповідним чином впливає на внутрішні потенціали особистості. Автором стверджується, що професійне самовиховання студентом є реально можливим тоді, коли майбутній фахівець пізнає власні можливості, співвідносить власне уявлення про можливості з їх реальним станом, адекватно оцінює свої здібності та особистісні якості, орієнтується на свої «сильні сторони». Установлено, що самореалізації внутрішнього потенціалу сприяють формування мети, потреб і мотивів самовиховання і самореалізації у діалектичній єдності; розвиток умінь самовиховання і самореалізації, тобто вмінь виявляти, пізнавати, реалізовувати власний внутрішній потенціал, а також умінь ідентифікації, самоорганізації, рефлексії; залучення студента до самоосвіти, самонавчання; правильне використання захисних механізмів особистості.

Ключові слова: діалектичний взаємозв'язок, професійне самовиховання, самореалізація, внутрішній потенціал особистості.

Лебедєва Е. О. Диалектическая взаимосвязь профессионального самовоспитания и самореализации внутренних потенциалов студента.

В статье на основе анализа научной литературы раскрыта диалектическая взаимосвязь профессионального самовоспитания студентов и самореализации их внутреннего потенциала как условия эффективности формирования у будущих специалистов профессиональной компетентности. Самовоспитание, развивая положительные черты характера, соответствующим образом влияет на внутренний потенциал личности. Автором утверждается, что профессиональное самовоспитание студентом является реально возможным тогда, когда будущий специалист познает собственные возможности, соотносит собственное представление о возможности с их реальным состоянием, адекватно оценивает свои способности и личностные качества, ориентируется на свои «сильные

стороны». Установлено, что самореализации внутренних потенциалов способствуют формированию цели, потребностей и мотивов самовоспитания и самореализации в диалектическом единстве; развитие умений самовоспитания и самореализации, то есть умений выявлять, познавать, реализовывать свой внутренний потенциал, а также умений идентификации, самоорганизации, рефлексии; привлечение студента к самообразованию, самообучению; правильное использование защитных механизмов личности.

Ключевые слова: диалектическая взаимосвязь, профессиональное самовоспитание, самореализация, внутренний потенциал личности.

Lebedieva K. O. Dialectical interrelation of professional self-education and self-realization of inner potentials of students.

In the article on the basis of analysis of scientific literature the dialectical interrelation of professional self-education of students and self-realization of their inner potentials as a condition of efficiency of forming of future specialists' professional competence was revealed. Self-education, developing positive character traits, appropriately affects the internal potential of an individual. The author argues that professional self-education of a student is really possible when a future specialist learns his own capabilities, correlates own ideas about the possibility with its real condition, adequately assesses his abilities and personal capabilities, and focuses on his "strengths". It is established that the self-realization of internal potentials contribute to the formation of goals, needs and motives of self-education and self-realization in dialectical unity; the development of skills of self-education and self-realization, that is, the ability to identify, to learn, to realize own inner potential and identification skills, self-organization, reflection; engaging students to self-education, self-learning; correct use of protective mechanisms of personality.

Key words: dialectical interrelation, professional self-education, self-realization, inner potential of an individual.

Постановка проблеми. Для професійної самореалізації майбутнього фахівця в процесі навчання у вищому навчальному закладі з метою успішного виконання в майбутньому професійної діяльності студенту необхідно мобілізувати всі свої внутрішні ресурси і резерви, тобто власні потенційні можливості. Реалізація особистісного ресурсу, який складається із внутрішніх потенціалів (енергетичного, психофізіологічного, інтелектуального, творчого тощо), є важливою передумовою успішної професіоналізації студента. Надзвичайно важливе значення для самореалізації майбутніми фахівцями внутрішніх потенціалів має професійне самовиховання, яке вимагає активного усвідомлення особистістю свого «Я», відносин із навколишнім світом,

життєвого досвіду, самого процесу роботи над собою; управління собою, своєю поведінкою, внутрішнім станом.

Аналіз останніх досліджень. Останнім часом значно підвищилась увага вчених до проблеми професійної самореалізації особистості, її психологічних механізмів, що дає підстави для висновку про важливість дослідження вказаного феномену, а виявлення її взаємозв'язку з самовихованням є важливою умовою підвищення якості професійної підготовки майбутніх фахівців.

Проблему самореалізації особистості досліджували значна кількість вітчизняних і зарубіжних учених. Самореалізацію особистості у зв'язку з сенсом життя, у тому числі професійної діяльності розглянуто Б. Гершунським, Л. Коганом, М. Михайловим, М. Муляром, М. Недашковською, Г. Нестеренко, Л. Нікіфоровою, Л. Подолянко та іншими вченими. Проблему самореалізації як основи розвитку «Я»-концепції особистості досліджено в працях Л. Когана, М. Леонтєва, А. Маслоу, К. Роджерса, С. Рубінштейна. Суть самореалізації особистості, її складники, механізми висвітлено в психологічних дослідженнях Є. Вахромова, Т. Вівчарик, В. Гупаловської, Ю. Долінської, Н. Ісаєвої, Л. Коростильової, А. Щекатунової та інших науковців. Окремі аспекти професійної самореалізації майбутнього фахівця як розкриття внутрішніх потенціалів особистості висвітлено в працях таких учених, як Ю. Ібрагім, В. Краєвський, Д. Леонтєв, А. Маркова, С. Микитюк, В. Михайличенко, О. Романовський, О. Савченко, М. Сітнікова, В. Слободчиков. Акмеологічні засади професійної самореалізації розкрито в дослідженні Л. Рибалко. розвиток професійних компетенцій на основі ресурсного підходу. Водночас у працях вчених недостатньо уваги приділено проблемі професійного самовиховання, яке є важливою умовою самореалізації внутрішніх потенціалів майбутнього фахівця.

Мета статті – розкрити діалектичний взаємозв'язок професійного самовиховання студентів та самореалізації їхнього потенціалу як умови ефективності формування в майбутніх фахівців професійної компетентності.

Виклад основного матеріалу. У контексті нашого дослідження самореалізацію розглядаємо як суб'єктну категорію, суть якої відображає самостійне прагнення студента до максимального розкриття внутрішнього потенціалу, передбачення результатів власного професійного становлення і

вдосконалення. Звідси поділяємо позицію вчених (О. Бондаревська, І. Ісаєв, Л. Коростильова, В. Муляр, М. Ситникова), які визначають самореалізацію передусім як процес *саморозкриття*, який обумовлений можливостями людини, що знаходить виявлення в готовності до прогнозування, проектування, планування власних досягнень, у здатності до критичної рефлексії та відкритості до сприйняття досвіду інших.

Як свідчить аналіз психолого-педагогічної літератури, поняття «саморозкриття» є близьким до поняття «розкриття внутрішнього потенціалу», «розгортання сутнісних сил людини», які в такому взаємодоповненні глибше розкривають суть самореалізації.

Водночас саморозкриття й розгортання сутнісних сил людини не синонімічні та є складниками структури самореалізації особистості. Погоджуємося з дослідниками Л. Левченко [8], Л. Рибалко [13], які розгортання сутнісних сил людини вважають одним із механізмів самореалізації. З іншого боку, самореалізація приводить до розкриття внутрішніх сил особистості. Отже, саморозкриття внутрішнього потенціалу слід розглядати як реалізоване прагнення людини свідомо й цілеспрямовано розкривати резервний потенціал, тобто є результатом самоактуалізації [13].

Не можемо не погодитися з Н. Кулик [7] і Г. Чернявською [14] та іншими вченими, які самореалізацію пов'язують з виявленням здібностей, можливостей, нахилів, потенційних можливостей, цінностей, рис характеру особистості.

Як свідчить здійснений аналіз наукових праць з питань і розвитку ресурсів особистості [2; 4; 12; 13], професійна самореалізація внутрішніх ресурсів майбутнього фахівця пов'язана зі зміною системи його професійних *потреб і цінностей*, які змінюються протягом усього навчання у ВНЗ, при цьому відбувається як кількісна (збільшення або зменшення), так і якісна їх зміна (зміст і спрямованість). Якщо студент розвивається в прогресивному напрямі, то на нього все більше впливають потреби самореалізації, задоволення яких підвищує якість професійної підготовки. Отже, самореалізація є природною потребою кожної людини, а потреби самореалізації є рушійною силою професійного становлення і розвитку особистості.

Спираючись на результати дослідження Л. Рибалко [13], до потреб професійної самореалізації внутрішніх потенціалів студента відносимо:

прагнення дізнаватися про власні можливості; виявляти силу можливостей та їх реалії; визначати способи реалізації власних можливостей у процесі професійної підготовки; реалізовувати можливості за відносно короткий час; концентрувати увагу на позитивних результатах самореалізації; отримувати успіх та задоволення від реалізованих можливостей; адекватно оцінювати результати самореалізації; бачити нові можливості у майбутній професійній діяльності; створювати умови для продуктивної самореалізації, прогнозувати самоперспективи в реалізації власних ресурсних можливостей.

Узагальнення ідей авторів наукових праць (О. Андрієнко, Г. Балл, Г. Бурма, Л. Грень, І. Демічева, Ю. Долінська, О. Ларіна, І. Шаршов, Т. Шестакова та інші) дає підстави для висновку, що професійну самореалізацію студента можна розглядати як конкретні дії майбутнього фахівця (пізнання, сприйняття, розуміння, уявлення), які пов'язані з процесами самості (самовизначення, самоактуалізація, самовдосконалення, саморегуляція, саморозвиток) у професійній діяльності, які, на нашу думку, акумулюються в понятті «*професійне самовиховання*». Професійне самовиховання вимагає активного усвідомлення студентом свого «Я», відносин із навколишнім освітнім середовищем, життєвого досвіду, самого процесу роботи над собою; управління собою, своєю поведінкою, внутрішнім станом. Для самовиховання характерні планування й організація своєї діяльності, контроль та оцінювання перебігу роботи й результатів, а за необхідності стимулювання або корекція своєї поведінки. Водночас, як слушно зазначає В. Лозовий, самовиховання є відносно відособленою діяльністю як є свідомо передбаченою і керованою суб'єктом з метою досягнення результатів, необхідних для забезпечення інших життєвих процесів і діяльностей [9, с. 12].

Самовиховання є однією з вищих форм саморозвитку людини. Так, А. Кочетов розглядає самовиховання як «усвідомлений керований особистістю саморозвиток, у якому відповідно до вимог суспільства, цілями і інтересами самої людини формуються запроектовані нею сили і здібності» [6, с. 45].

Професійне самовиховання передбачає [11, с. 90]:

- аналіз власної особистості за допомогою самоспостереження, порівняння себе з іншими, ідеалом; самооцінка, виділення своїх якостей, які необхідно розвивати й удосконалювати; визначення того, що необхідно в собі подолати; ухвалення рішення про роботу над собою;

- постановка мети і розробка програми діяльності – визначення того, що, коли і як належить зробити, щоб удосконалювати одні й усувати інші якості, досягати намічених цілей і поставлених перед собою завдань;

- власне діяльність – навчальна, трудова, професійна, пізнавальна, естетична, фізична – з досягнення поставлених завдань, здійснювана за допомогою вольового зусилля над собою;

- саморегуляція цієї діяльності, що передбачає самоконтроль, самоаналіз, самооцінку її перебігу і результатів, а за необхідністю і корегування – уточнення цілей і завдань, пошук оптимальних засобів і способів самозміни.

Фізіологічною основою самовиховання є саморегуляція вищої нервової діяльності. Вища нервова діяльність людини є найдосконалішою з усіх відомих самонастроюваних та саморегульованих систем. Процес вищої нервової діяльності є поєднання безумовних та умовних рефлексів, які вступають у взаємодію з іншими психофізіологічними процесами. Одним з проявів цієї взаємодії, який здійснюється на порівняно високому рівні розумової діяльності, і є цілеспрямоване самовиховання [13].

Психологічною основою самовиховання є збалансування в інтересах людини процесів збудження і гальмування, комбінації і взаємодії яких складають основу розвитку психічного типу та зміну станів особи. Психологами доведено, що вся психічна діяльність людини є тими чи іншими проявами цих двох провідних процесів.

Багато науковців правомірно акцентують увагу в процесі самовиховання і самореалізаційна втіленні за допомогою власних зусиль «Я» - *концепції*. У контексті нашого дослідження ці ідеї є надзвичайно важливими, оскільки «Я» - концепцію науковці розглядають як динамічну систему уявлень людини про саму себе, в яку входить власне усвідомлення своїх фізичних, інтелектуальних та інших ресурсів, самооцінка, а також суб'єктивне сприйняття зовнішніх чинників, що впливають на особистість.

У зв'язку з практичною значущістю Я-концепції як основи для самопізнання, саморозвитку і самовдосконалення студентів Л. Грень [1] акцентує увагу на трьох складових указаної концепції:

1. *Когнітивна складова* або «Образ Я». Це уявлення індивіда про самого себе, яке здається йому переконливим, незалежно від того, ґрунтується воно на об'єктивному знанні або суб'єктивній думці. Предметом сприйняття людини

можуть, зокрема, стати її тіло, її здібності, її соціальні відносини і безліч інших особистісних проявів. При цьому постає питання про істинність образу «Я», про те, чи може людина пізнати саму себе, наскільки об'єктивна її самооцінка.

2. *Емоційно-оцінна складова або самооцінка.* Це ставлення індивіда до себе: до своїх якостей і станів, можливостей, фізичних і духовних сил. Самооцінка відображає ступінь розвитку у людини відчуття самоповаги, відчуття власної цінності і позитивного ставлення до всього того, що входить у сферу її «Я». Тому позитивну Я-концепцію можна дорівняти до позитивного ставлення до себе, до самоповаги, ухвалення себе, відчуття власної цінності. Синонімами негативної Я-концепції стають у такому випадку негативне ставлення до себе, неприйняття себе, відчуття своєї неповноцінності. Адекватна самооцінка приносить людині етичне задоволення і підтримує її людську гідність.

3. *Поведінкова складова,* яка полягає у потенційній поведінковій реакції, тобто конкретних діях, які можуть бути викликані образом «Я» і самооцінкою. Будь-яка установка – це емоційно забарвлене переконання, пов'язане з певним об'єктом. Особливість «Я-концепції» полягає в тому, що об'єктом у даному випадку є сам носій установки. Завдяки цьому всі емоції і оцінки, пов'язані з образом «Я», є досить сильними і стійкими, що значною мірою впливає на діяльність людини, її поведінку.

Ефективними методами самовиховання, спрямовані на самореалізацію майбутнім фахівцем внутрішніх потенціалів у процесі професійної підготовки вважаємо такі: *самотивування*, результат якого – позитивне ставлення до процесу самореалізації; *самоспостереження*, в процесі якого розкриваються ресурсні, тобто приховані можливості майбутнього фахівця; *самостимулювання*, коли потенційне актуалізується в конкретних діях; *самоделювання*, створюється образ-ідеал «Я» реалізованого студента в навчально-пізнавальній діяльності; *самокоректування* – для більш повного розкриття внутрішніх потенціалів особистості майбутнього фахівця.

Установка студента на професійне самовиховання є конструктивною, якщо вона є орієнтиром і складовою готовності майбутнього фахівця до самореалізації в професійній діяльності; супроводжується стійким професійним інтересом, вольовими зусиллями. За таких умов установка на професійне самовиховання стає внутрішнім регулятором, від якого залежить

спрямованість, стійкість, продуктивність самореалізації студента; сприяє самопізнанню власних внутрішніх резервів.

Висновок. Професійне самовиховання, розвиваючи позитивні риси характеру, відповідним чином впливає на самореалізацію внутрішніх потенціалів студента. Водночас процес самореалізації сприяє саморозкриттю особистісних ресурсів особистості майбутнього фахівця, що дає можливість підвищити ефективність формування його професійної компетентності. Професійне самовиховання студентом є реально можливим тоді, коли майбутній фахівець пізнає власні можливості, співвідносить власне уявлення про можливості з їх реальним станом, адекватно оцінює свої здібності та особистісні якості, орієнтується на свої «сильні сторони». Самореалізації внутрішніх потенціалів сприяють: формування мети, потреб і мотивів самовиховання і самореалізації у діалектичній єдності; розвиток умінь самовиховання і самореалізації, тобто вмінь виявляти, пізнавати, реалізовувати власний внутрішній потенціал, а також умінь ідентифікації, самоорганізації, рефлексії; залучення студента до самоосвіти, самонавчання; правильне використання захисних механізмів особистості (витіснення, утворення протилежної реакції, проєкції, виміщення, раціоналізації тощо).

Література

1. Грень Л. М. Я-концепція – методологічна основа саморозвитку та самовдосконалення студентів у педагогічному процесі. / Л. Н. Грень // Психологія і педагогіка професійної освіти. – Львів, 2008. – № 3. – С. 191–199.
2. Даньшева С. О. Професійне самовиховання студентів технічних вузів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04. «Теорія та методика професійної освіти / С. О. Даньшева. – Х., 2000 – 16 с.
3. Дружилов С. А. Професионализм как реализация ресурса индивидуального развития человека / С. А. Дружилов // Ползуновский вестник. – Барнаул : Изд-во Алтайского гос. техн. ун-та им. И. И. Ползунова, 2004 (а). – № 3. – С. 200–208.
4. Ігнатюк. О. А. Формування готовності майбутнього інженера до професійного самовдосконалення: теорія і практика : монографія / О. А. Ігнатюк. – Х. : НТУ «ХП», 2009. – 432 с.

5. Корольчук М. С. Психофізіологія діяльності : [підручник для студентів вищих навчальних закладів] / М. С. Корольчук. – К. : Ельга, Ніка-Центр, 2003. – 400 с.
6. Кочетов А. И. Как заниматься самовоспитанием / А. И. Кочетов. – Минск, 1991. – 360 с.
7. Кулик Н. Л. Самореализация личности как философская проблема : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филос. наук : спец. 09.00.03 «Социальная философия и философия истории» / Н. Л. Кулик. – К., 1992. – 19 с.
8. Левченко Л. С. Творча самореалізація старшокласників у науково-дослідницькій діяльності шкіл нового типу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Л. С. Левченко. – Х., 1999. – 19 с.
9. Лозовой В. А. Самовоспитание личности: философско-социологический анализ / В. А. Лозовой. – Х. : Основа, 1991. – 207 с.
10. Микитюк С. О. Ресурсна концепція управління освітнім процесом у сучасному вищому навчальному закладі / С. О. Микитюк // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи : зб. наук. праць. – Х., 2011. – Вип. 36. – С. 78–87.
11. Осипов П. Н. Стимулирование самовоспитания учащихся / П. Н. Осипов. – Казань : Карпол, 1997. – С. 82–110.
12. Попова О. В. Використання технології портфоліо у процесі формування пізнавальної самостійності студентів / О. В. Попова // Naukowoprzestrzeńeuropy – 2013 : Materiały IX Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji. – Przemyśl, 2013. – Vol. 21. – С. 62–65.
13. Рибалко Л. С. Методолого-теоретичні засади професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя (акмеологічний аспект) : монографія / Л. С. Рибалко. – Запоріжжя : ЗДМУ, 2007. – 443 с.
14. Чернявская Г. К. Самопознание и самореализация личности : методологические проблемы : автореф. дис. на соиск. учен. степени д-ра психол. наук : спец. 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии» / Г. К. Чернявская. – СПб., 1994. – 19 с.